

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט
על הפרשה

גיליון ש"ב, פר' קרח תשפ"ה

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

שינוי מנהג בנתינת מעות יזכור

בירושת בכור

בפרשת ירושת הבכור (דברים כא יז) נאמר: 'כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו', ומכאן למדו (בכורות נב:) שבכור יורש פני שנים רק בכל אשר מצוי לאב במותו, ולא בנכסים שמתחדשים לאב רק אחרי מיתתו, וכגון שירש אביהם נכסי אביו לאחר מותו, או שגבו חובות לאחר מיתת אביהם.

בגמרא (בבא בתרא קכג:), מובאת ברייתא שהבכור נוטל פי שניים במתנות כהונה, והגמרא מקשה שאם מתנות הכהונה כבר הגיעו ליד אביהם, הרי זה ככל נכסיו שהבכור נוטל פי שנים, ואם עודם בידי הישראל אין המתנות בגדר 'כל אשר ימצא לו' ואין הבכור נוטל בהם פי שניים, ומעמידה זאת הגמרא באופן של 'מכירי כהונה' שבוזו נחשבים המתנות מוחזקות כבר לאביהם אפילו שעדיין לא הגיעו לידו.

התוספות שם (ד"ה הכא) כתבו שבכל מקום 'מכירי כהונה' נחשב כמוחזק בממון, כפי שמצאנו לגבי מלווה לכהן וללווי, שהכהן והלווי נחשבים כמוחזקים בכסף. וביארו את הטעם לכך, על פי דין המובא בגמרא (ב"מ מט.) שאדם שאמר לתת מתנה מועטת המקבל כבר סמך דעתו שבוודאי יתן לו ואסור לו לחזור מדבריו. וכמו כן במתנות כהונה שאסור לבעלים לקחת אותם לעצמו, וכל שיש לבעלים במתנות כהונה רק טובת הנאה לקבוע מי יהנה מהם, הרי לגבי הבעלים הוא מתנה מועטת והמכירי כהונה כבר סמך דעתו לקבלה, ולכן אף שאם היה רוצה בעל הבית היה יכול לחזור בו באיסור, כל זמן שלא חזר בו הוא נחשב כמוחזק. מדברי התוספות למדנו שהם סבורים שאילו היה רוצה היה יכול לחזור בו, ובשונה מפשטות שיטת רש"י, שמשמע מדבריו שנעשה כמי שזכה כבר לכהן ואינו יכול לחזור בו. וכתב הקצות החושן ללמוד מדברי תוספות (סימן רעה ס"ק טו) שאם נשבע אדם לתת ממון ונתן לאחר מיתתו, הבן הבכור נוטל פי שנים, שמאחר ואסור לו לחזור בו נמצא הממון מוחזק למת, והביא מה שכתב בשו"ת מהרי"ל (סימן עו סק"ב) שבמכירי כהונה אינו יכול לחזור בו, והקשה עליו מדברי התוספות המפורשים שיכול לחזור בו. אך בנתיבות (שם ס"ק יא) כתב שאין אומרים כן רק במתנות כהונה, שהתורה חידשה בהם לבעלים זכות טובת הנאה לתת לאיזה כהן שירצה, ומכירי כהונה שאינו יכול לחזור בו (דדמי למתנה מועטת) שוב אינו גם את הזכות נתינה ושוב אינה שלו כלל, ולכן אם הכהן תופס בעצמו נעשה שלו לגמרי ואין הבעלים יכולים להוציא מידו וכמבואר בתוספות (ב"מ ו:) בסוגיא דתקפו

בהסבר הייחודיות של מכירי כהונה, מפרש רש"י (ד"ה במכרי) שמדובר באדם שרגיל לתת תרומות ומעשרות רק לכהן מסוים זה. ומאחר שברור שהוא יתן לכהן זה, שאר הכהנים כבר הסיחו דעתם ממתנות אלו, ולכן נחשב כאילו המתנות כבר הגיעו לידי הכהנים המיועדים. וביאר האבני נזר (חושן משפט סימן מט מחודש ז אות ג) שהנותן עצמו זוכה בשביל הכהן המופקר לו. רק שכאשר אינו מכיר את הכהן, אינו יכול לזכות עבורו כי המתנות שייכות לו מצד טובת ההנאה, ואין אדם יכול לזכות בשלו לאחר. אולם כשמדובר בכהן מפר, המתנות כבר אינן נחשבות כרכושו, בדומה לאיסורי הנאה שאינם נחשבים כממון, ולכן יכול לזכות בעצמו עבור הכהן. באמרי בינה (דיני תרומות ומעשרות סימן ד) הרחיב את ההסבר: מאחר שאין לנותן רשות לחזור בו [כפי שכתוב בהגהות אשרי (גיטין פרק ג סימן יא) שהטעם הוא שזו מתנה מועטת, ועל פי הגמרא (בבא מציעא מט.) אסור לחזור ממנה כי המקבל סומך על דיבורו של הנותן] ואין לו זכות לתת לכהן אחר, הרי זה דומה לאדם שזוכה בדבר הפקר לאחרים. כלומר, כשם שאדם שאין לו חלק בחפץ מסוים, כמו חפץ שהופקר ואינו בעליו, יכול לזכות בו עבור אחרים, כך גם כאן, התורה הפקירה את מתנות הכהונה לכהנים, ולבעלים יש רק זכות לבחור למי לתת, וכאשר במתנה קטנה אין להם זכות לבחור למי לתת היות שאינם רשאים לתת לאחר, הרי זה כמו הפקר ובוודאי יכולים לזכות למי שירצו.

בחיידושי רבינו שמואל (ב"מ סימן כב ס"ק ז) כתב לבאר כי כל מתנות כהונה הן ממון שבת הכהנים, והוא כממון בני העיר שאין שותפות רגילה והיינו שיש לכל אחד מבני העיר חלק קטן שמעורב עם החלק של שאר בני העיר, אלא שהממון שייך לכללות של כל בני העיר יחד, ואין לאדם פרטי שום חלק בממון רק מצד שהוא חלק מכללות בני העיר, ולכן אם נולד אדם לבני העיר נעשה שותף עימם, ואם נפטר אינו מוריש חלקו לבניו ואפילו אם הם גרים באותה העיר. וכן הוא בממון שבת הכהנים, שהוא שייך לכללות כל בני שבט הכהונה בשווה. אלא שאם ייחד מתנה מסוימת לכהן אחד, כל שאר הכהנים אסחו דעתיה, ונמצא מתנת כהונה זו שייכת לשבט של כהן אחד מסוים, ולכן נחשב הדבר שהגיעו מתנות הכהונה לידי כהן. והגם שכל זמן שלא עשה קנין הגבהה או משיכה אין לו בזה קנין פרטי, די בקנין הכללי שיש לו כשבת הכהונה לזכות בממון זה, וכן כתב בקהלות יעקב (גיטין סימן כד ד"ה ונראה דכן) בדעת התוספות (ב"ב קכג:) והובאו דבריו לקמן.

הרב פנחס זילברשטיין, אברך נכבד מבני ברק, התרגל במשך עשרים וחמש שנים לתרום את כספי "מעות יזכור" שלו ליישיבת "אור תורה" בירושלים, המקום בו למד בימי בחורותיו. בכל ערב יום כיפור, אחרי תפילת מנחה, היה מוסר את התרומה ליד נשיא הישיבה, בהתרגשות ובהכרת הטוב על השנים המאירות שזכה לעסוק בתורה בהיכל הישיבה. השנה, לאחר שבנו הבכור, התקבל ליישיבת "נזר התלמוד" בבית שמש, ישיבה קטנה חדשה שמתמודדת עם קשיים כלכליים, החל הרב פנחס להרהר בליבו שמא עדיף להפנות את כספי מעות היזכור דווקא ליישיבה זו. מצד אחד, הוא חש מחויבות עמוקה ליישיבת "אור תורה" שהעמידה אותו על רגלי הרוחניות, אך מצד שני, ישיבת "נזר התלמוד" נמצאת במצוקה, ובנו לומד שם כעת. בהיותו מסופק בדבר, פנה לברר כדרכה של תורה: האם יש איסור או חשש כלשהו בשינוי המנהג רב-השנים של תרומת מעות היזכור מיישיבתו הקודמת ליישיבת בנו?

תשובה

לכאורה זכות כל אדם לשנות מעת לעת את המטרה אליה הוא מפנה את כספי הצדקה שלו, אלא שמצאנו לגבי מעשר עני שאם יש לאדם עני קבוע לו הוא מביא את המעשר עני, שאינו יכול לתת את המעשר לעני אחר, ויש לדון האם גם בנידון דידן שייך איסור זה.

מכירי כהונה

במשנה (גיטין ל.) מובא שאדם רשאי להלוות כסף לכהן, ללווי או לעני, על מנת שהוא יגבה מהם את הלוואה על ידי שהוא יפריש תרומות ומעשרות עבורם ושוב יגבה לעצמו מחלקם עבור פירעון החוב. [ומובא שם כי אינו צריך לחשוש שמא מת הכהן או הלוי או שמה העני התעשר. רש"י (שם ד"ה המלווה) מפרש שכאשר המלווה מפריש את תרומותיו, הוא מוכר את התרומה לכהנים במחיר נמוך ומשאיר את הכסף לעצמו כפירעון החוב שהכהן חייב לו, וכך גם לגבי מעשר ראשון עבור הלוי ומעשר עני עבור העני. אין בכך גול מתנות כהונה מאחר שכבר נתן את דמיהן לכהן בשעת ההלוואה].

מקשה הגמרא כיצד יוצאים ידי חובת נתינה כאשר המתנות לא הגיעו לידי הכהן, והרי התורה אומרת (במדבר יח כח) 'ונתתם אותה', וכיצד קיים את מצות הנתינה. ומתוצאת הגמרא שמדובר ב'מכירי כהונה', כלומר כהנים קבועים שהוא רגיל לתת להם, ובמקרה כזה אין חיסרון בנתינה.

כהן, אבל סתם מה שיש איסור על הבעלים לחזור בהם אינו עושה את המקבל למוחזק בממון. [וכתב שלדברים אלו נתכוון גם המהרי"ל].

גדר הקנין אם יכול לחזור בו

אמנם האחרונים נתקשו טובא בביאור דברי התוספות, שהרי לפי פשוט דבריהם שיש רק איסור חזרה ואין לכהן שום קנין בממון, אם כן כאשר מביא את מתנת הכהונה לבני מכיר הכהונה הרי רק עתה נותן להם את הממון ומה שייך כאן דין ירושה בדבר שכלל לא היה שייך לאביהם. ועוד שאם רק איסור חזרה יש כאן, אין יישוב לשאלת הגמרא בגיטין (ל). כיצד גובה המלוה מהמתנות כהונה והרי טרם קיים נתינה לכהן.

ולכן ביאר הקהלות יעקב (גיטין סימן כא ד"ה ונראה דכן) בדעת התוספות, שמאחר שאסור לו לחזור ממתנה מועטת כל הכהנים מסיחים דעתם מהממון, נמצא מתנת כהונה זו שייך לשבט של כהן אחד, ונחשב שהגיעו מתנות הכהונה לידי כהן, והגם שכל זמן שלא עשה קנין הגבהה או משיכה אין לו בזה קנין פרטי, די בקנין הכללי שיש לו כשבט הכהונה לזכות בממון זה, אלא שאם בעה"ב עבר באיסור חזרה בו מלתת למכירי כהונה, שוב נכנסו חזרה כל הכהנים לשבט הכהונה לגבי ממון זה. אך כל זמן שלא חזר בו נחשב שכבר הגיע הממון לידי המכירי כהונה.

וקצת נראה כוונתו להשוות דעת תוספות לדעת רש"י, שעיקר הטעם משום ששאר הכהנים אסחו דעתיהו, ושאיין כוונתם לומר שקנה את המתנת כהונה בקנין פרטי, אלא רק נעשה לשבט הכהונה של כהן אחד, וזה עצמו נחשב שהגיע הממון לידו, ולפי דבריו אפשר לומר כי כשם שלפי תוספות הגם ששאר הכהנים אסחו דעתיהו יכול לחזור בו, גם לדעת רש"י יכול לחזור בו.

וכן כתב רבי שמעון שקופ (גיטין סימן טו ד"ה ובענין זה) שגם לדעת רש"י אפילו ששאר הכהנים אסחו דעתיהו, לא לגמרי קנה המכירי כהונה להיות שלו בקנין פרטי, אלא שנעשה הוא כל השבט לבדו, אבל אם בעל הבית חוזר בו, חוזר המתנת כהונה לכל בני השבט. ונראה שגם דברי רבי שמואל רוזובסקי שהובאו לעיל בדעת רש"י לקוחים מתוך דברי רבו שלפיהם גם לדעת רש"י בעל הבית יכול לחזור בו.

אמנם בקובץ שיעורים (בבא בתרא סימן שעד) כתב לבאר דעת התוספות באופן אחר, ועל פי המבואר בתוספות (כתובות קב. ד"ה אליבא) שכתבו ללמוד מדין מתנה מועטת שכל שיש גמירות דעת שלמה להקנות שוב אין צריכים מעשה קנין, ואם כן גם במכירי כהונה כיון שיש גמירות דעת שלמה לתת, שהרי מדובר במתנה מועטת עבור הנותן, שוב אין צריכים קנין. וכתב כי מה שאפשר לחזור בו מהמתנה הוא מצד תנאי, שאומדים דעת הנותן שבוודאי כוונתו שכל זמן שהממון אצלו אם ירצה יוכל לחזור בו, וכשם שמצאנו בקנין סודר שהגם שכבר עשו קנין כל שעוסקים באותו עניין יכולים לחזור בהם כמבואר בגמרא (ב"ב קיד.). [וראו גם תוספות בכתובות (שם ד"ה לברור) שכתבו בפירוש שמכירי כהונה קונה בלא קנין].

והרשב"ם (שם ד"ה מכירי כהונה) כתב בפירוש שמכיריו 'מוזקין לו זכיו גמור במתנות', ומבואר שהוא קנין גמור, ועוד כתב (ד"ה דאשחית) 'הרי הם כאילו באו לידו, שאלו אוהביו גמרו ומקנו לו המתנות', ומבוארת דעתו שיש כאן קנין פרטי גמור. ולפי המבואר בקובץ שיעורים (שם) דבריו קרובים לכוונת התוספות שכאשר יש גמירות דעת מוחלטת אין צריכים מעשה קנין, ולמה שמבואר בתוספות שיכל לחזור בו, אפשר שגם להרשב"ם יכול לחזור בו ומטעם שיש תנאי שכל שלא יצא

מרשות יוכל לחזור בו.

ורבינו יונה (ב"ב קכג. ד"ה במכירי כהונה) הביא בפירוש שדעת תוספות שיכול לחזור בו, ותמה על זה שאם כן מדוע יורש הבכור פי שנים, ולכן כתב שחכמים הקנו למכירי כהונה ועשו את שאינו זוכה כזוכה. וכן ביאר הריטב"א (גיטין שם ד"ה מתני' המלוה).

בנתינת צדקה

בגמרא (גיטין ל.) מבואר שדין מכירי כהונה אינו דווקא במתנות כהונה, אלא גם מעשר ראשון ללוי ומעשר עני לעני, ובספר התרומות (שער ס"ה ח"ג אות א) פסק דין מכירי כהונה גם לעניין צדקה, שאם הלוח לעני על מנת שהפירעון יהיה מהצדקה שעתיד המלוה לתת, העני זכה מיד עם ההפרשה, ויכול לחזור ולגבות מהם את חובו. וכן כתב הרע"ב (גיטין פ"ג מ"ז). וכן פסק הש"ך (יורה דעה סימן רנ"ס ק"ג) שאם אדם רגיל לתת כספי צדקה לאדם מסוים, הרי זה נכלל בהגדרת 'מכירי כהונה'.

הבית שלמה (יורה דעה חלק ב סימן צט) כתב לחתנו רבי יחיאל מאיר, רב העיר מילניצא, בעניין סכסוך שהתגלע בין יהודי הונגריה היושבים בירושלים לבין כולל אוסטרייך. יהודי הונגריה ביקשו להיפרד מכולל אוסטרייך ולקבוע שהתרומות המגיעות ממדינתם לא יחולקו לכלל העניים של כולל אוסטרייך אלא רק להם. הוא ציין שהרב הקדוש מוויניצא עוררו בעניין זה, ולכן נדרש להשיב.

עיקר דבריו הוא שמתנות עניים נכללות בגדר 'מכירי כהונה' שאסור לשנות בהם. ואשר למה שמצאנו בירושלמי (גיטין פרק ג הלכה ז) שתמה על המשנה שמעמידים אותה במכירי כהונה 'וכי יש מכר לעני', ופירשו המפרשים שבעני לא שייך מושג 'מכירי', כתב ליישב על פי דברי בעל התרומות (שער סה ריש חלק ג) שאם רגיל לתת צדקה לאדם מסוים, הרי זה בכלל מכירי כהונה ולויה. ועל כרחק שהוא סובר שמאחר שבתלמוד הבבלי מעמידים את המשנה במכירי כהונה ולויה, ובמשנה מוזכר גם 'ואת העני', גם לגבי עני שייך המושג 'מכירי'.

ואמנם כתב כי גם בלאו הכי אפשר לחלק על פי מה שכתב המשנה למלך (מעשר פרק ז הלכה ו) שדברי הירושלמי שאין מכר לעני מתייחסים רק למעשר עני, שבו אין לבעלים טובת הנאה, שהרי לא כתוב בו 'נתינה', ועניים באים ונוטלים בעל כורחם. ואם כן, לפי זה בצדקה שכתוב בה (דברים טו י) 'נתן נתן', ויש לבעלים טובת הנאה, אף לדברי הירושלמי שייך מושג 'מכירי' ואסור לבעלים לשנות. וכן

מבואר כבר בשו"ת חתם סופר (חלק ב יורה דעה סימן רל"ז).

ועיין שם שהעלה בעניין מה שנשאל, שוודאי אסור לשנות כל כספי הכוללים המיועדים לחלוקה בארץ ישראל, ואסור לסייע לכך, והדבר גם נכלל באיסור 'לא תעמוד על דם רעך' (ויקרא יט טז).

באמרי יושר (חלק א סימן ד) הביא את תשובת הבית שלמה, וכתב להשיג שדין מכירי כהונה חל רק על כספים שהיכים לתת, כמו מעשר עני או מעשר כספים, אבל בסתם צדקה שאדם נותן בכל פעם באופן אחר, אין העניים

סומכים דעתם על כך, ואפשר לשנות. וכך כתב גם בשו"ת מהרש"ג (חלק ב סימן רב) בשם אביו שדין מכירי כהונה שייך רק בתרומות ומעשרות וכדומה שמחויבים לתת, אבל בלאו הכי אין הכהן סומך דעתו על כך. והשגה זו היא לפי הטעם של 'מתנה מועטת' שהוזכר בתוספות, שיכולה לחייב גם במתנה שעדיין לא הורמה.

ולטעם שמכירי כהונה זה הקנאה של הממון (שהוזכר ברש"י רשב"ם רבינו יונה וריטב"א) הרי המעות העתידות להיתרם לעניי ארץ ישראל כלל לא הורמו עדיין, ולא שייך בהם קנין לעניי ארץ ישראל, ומה שייך כאן לאסור לשנות מטרה לתרומה. וכן כתב להעיר רבי ראובן גרוז'נסקי (קובץ קול תורה קובץ נז עמוד יח). וכתב עוד שאפילו לטעם התוספות משום מתנה מועטת, הרי אפשר שכלל אין מחוסר אמנה כל זמן שעוד לא הורמה המתנה.

גדר 'רגיל'

בהגדרת המושג 'רגיל' לתת, כתב בספר דרך אמונה (מעשר פרק ז ס"ק לו) שיש אומרים שמדובר במי שנתן שלוש פעמים, שאז נעשה בגדר 'מכירי כהונה' שאסור לשנות. והביא (מלוא העומר סימן שכו סעיף ד) שכך הנהיג רבי יהושע לייב דיסקין בוועד השחיטה בירושלים בעניין מתנות כהונה: זרוע לחיים וקיבה, שהשוחט יתן שלש פעמים לכהן מסוים, ומעתה זוכה כהן זה גם בלי קנין בכל המתנות כהונה.

לפי זה, בנידון שלפנינו, כאשר אדם רגיל לתת את נדריו למקום מסוים, יש לומר שכיון שנעשה דין אותו מקום כ'מכירי כהונה', באנו למחלוקת הראשונים.

להלכה יכול לחזור בו

א. הראשונים נחלקו האם ניתן לחזור ממכירי כהונה, אבל לכולי עלמא אסור לחזור. [דעת תוספות שהגם שיש איסור לחזור בו, אם חזר מהני. רבינו יונה והריטב"א נחלקו שעשו שאינו זוכה כזוכה ואינו יכול לחזור בו. בדעת רש"י והרשב"ם יש לדון האם חזרה מועילה].

ב. כתבו הפוסקים שגם בצדקה יש דין מכירי כהונה.

ג. בצדקה שאינה מסכום קבוע ואפשר שלא יתרום כלל, דעת הבית שלמה שיש דין מכירי כהונה, ודעת האמרי יושר ומהרש"ג שאין סמיכות דעת לעניים.

ד. בצדקה שרגיל לתרום אבל עוד לא תרם, לדעת הבית שלמה יש איסור של

מתנה מועטת, ולדעת רבי ראובן גרוז'נסקי עדיין אין סמיכות דעת לעניים, ועוד שלדעת שאר הראשונים שדין מכירי כהונה מצד קנין, אין כאן קנין.

ה. לדינא אם כבר הפריש את המעות לטובת הישיבה ורק לא נתן להם, נחלקו ראשונים האם יכול לחזור בו, ולכולי עלמא אסור לו לחזור בו. ואם טרם הפריש יש מחלוקת האם יש כאן איסור של מחוסר אמנה משום שזה מתנה מועטת, ומאחר ואין כאן סכום קבוע, ואפשר שגם לא יתרום כלל, אין לחוש כלל למחוסר אמנה של מתנה מועטת, ורשאי לשנות את המטרה של הצדקה.

